

MAREK TAMM
SADA AASTAT INTELLEKTUAALIDE SÜNNIST

Intellektuaal – meessoost sõna, sotsiaalne ja kultuuriline kategooria. Surnud Pariisis, 20. sajandi lõpul, nähtavasti ei suutnud üle elada universaalsuse allakäiku.

B.-H. Levy, L'Eloge des intellectuels. Paris, 1987.

13. jaanuaril 1898 avaldas prantsuse pahempoolne ajaleht *L'Aurore* üle terve esilehekülje kirjanik Émile Zola teravas toonis kirjutatud avaliku kirja, mis oli adresseeritud Vabariigi presidendile Félix Faure'ile. Ajalehe tollane peatoimetaja Georges Clemenceau lisas pöördumisele omapoolse provotseeriva pealkirja „Ma süüdistan ...!“ (*J'accuse...*). Zola artikkel haarati lennult, lehe kahesajatuhandeline tiraaž müüdi läbi mõne tunniga. Charles Peguy sõnade kohaselt oli „šokk sedavõrd tugev, et Pariis vankus jalgadel“¹.

Paari päevaga valminud sõnavõtu ajendiks oli juba pikemat aega Prantsuse ühiskonda oma võimuses hoidnud nn Dreyfusi afäär. 1894. aastal oli juudi päritolu sõjaväekapten Alfred Dreyfus riigireetmises süüdi mõistetud ning asumisele saadetud. Kuigi paar aastat hiljem avastatud uued materjalid viitasid selgelt tegelikule süüdlasele – major Esterhazy, jäeti esialgne otsus, vaatamata korduvatele ümbervaatamistele, jõusse.

1898. aasta 11. jaanuaril kuulutati Esterhazy kohtu poolt ametlikult õigeks. Zola, kes oli juba varem püüdnud ajakirjanduse kaudu protsessi mõjutada, otsustas nüüd otsustavale rünnakule asuda. Miks just tema? Zola oli oma aja menukamaid kirjanikke, tema romaane osteti ohtralt, nende tõlked olid vallutamas kogu maailma. Ometigi ei leidnud ta tunnustust tollase *establishment*'i poolt, korduvalt oli tema kandidatuur läbi kukutatud Prantsuse Akadeemias, tema viljeldud naturalismi loeti „kloaagikunstiks“², tema menu kadestasid paljud nimekad kolleegid. Zola paradoksaalne positsioon – avalik menu ning eliidi tõrjuv hoiak – oli kahtlemata määravaks ajendiks tema enneolematult julgele käigule.

Avalikku süüdistuskõnet kirjutades riskis Zola uue kohtuprotsessiga – sedapuhku iseenda üle. Ometi nägi ta selles ainsat võimalust, et kogu tõde Dreyfusi afääri kohta päevalgele tuua. See plaan tal üldjoontes ka õnnestus. Pärast *J'accuse*'i ilmumist sai Dreyfusi afäärist Zola afäär. Juba veebruari algul toodi Zola kohtu ette, tal lasti esitada oma seisukoht ning seda kaitsta. Vaatamata kohtukolleegiumi selgelt negatiivsele hoiakule jäi ta endale truuks protsessi

lõpuni. „Hävigu mu teosed, kui Dreyfus pole süütu!“ kuulutas ta oma kaitsekõnes. „Ühel päeval Prantsusmaa veel tänab mind selle eest, et aitasin tal päästa tema au.“

Järgnes kohtuotsus: aastane vanglakaristus koos kopsaka rahatrahviga. Nimekal kirjanikul ei jäänud muud üle kui Londonisse pageda. Alles pärast pooleaastast emigratsioonis viibimist võis amnesteeritud kirjanik koju tagasi pöörduda. Kuid tema poolt kohtuprotsessil külvatud seeme oli vilja kandnud. Afääri seni ümbritsenud vaikusemüür oli lõhutud. Terve Prantsusmaa jagunes Dreyfusi pooldajateks (*dreyfusards*) ja vastasteks (*antidreyfusards*), analoogne jaotus lõhestas mitmeid rahvaid, sealjuures eestlasigi, nagu võime näha tollastest ajalehtedest ja memuaaridest. Debatid säärane laienemine sundis kohtuorganeid Dreyfusi süüasja üha uuesti ja uuesti üle vaatama. Viimaks, 1906. aastal saabus Dreyfusi rehabiliteeriv otsus, mitu aastat asumisel olnud kapten edutati majoriks ning nimetati Auleegioni ohvitseriks. Dreyfusi afääri võis sellega lõppenuks lugeda.³

„Intellektuaalide“ sünd

Zola *J'accuse* on oluline tekst mitmes tähenduses. Käesolevas essees huvitab meid eelkõige üks neist tähendusaspektidest. Nimelt pani Zola artikkel tinglikult aluse uue mõiste ning uuenenud nähtuse – „intellektuaalide“ sünnile.

Mõistagi ei tekkinud intellektuaalid 19. sajandi lõpus. Selle rolli kandjaid leiame juba Euroopa varasemast ajaloost. Intellektuaalide hulka võib tinglikult lugeda kreeka sofistid⁴, samuti 13. sajandi klerikuid, kes raha eest õpetust jagasid ning mõnikord ka valitsejaid nõustasid.⁵

Kaasaja intellektuaalide vahetuteks eelkäijateks olid 18. sajandi valgustajatest filosoofid (*hommes des lettres*).⁶ Ometi tuleb oodata Dreyfusi afäärini, et näha

---

¹ Ch. Peguy, Les récentes oeuvres de Zola. Le Mouvement socialiste, 15. nov 1899. Tsit rmt-st: E. Cahm, L'Affaire Dreyfus. Histoire, politique et société. Paris, 1994, lk 97.

² kloaak – maa-alune reovee ja mustuse äravoolu kanal

³ Vt F. de Sivers, Au ja häbi. Vikerkaar 1994, nr 8, lk 52-55.

⁴ palgalise filosoofia- ja kõnekunstiõpetajana tegutsenud Kreeka filosoof 5.-4. saj. e. Kr.

⁵ Vt J. Le Goff, Les intellectuels au Moyen Age. Paris, 1985. M.F.B. Brocchieri, L'intellectuel. Rmt: J. Le Goff (toim), L'homme médiéval. Paris, 1989, lk 210-231.

⁶ Vt D. Masseau, L'invention de l'intellectuel dans l'Europe du XVIIIe siècle. Paris, 1994. Vrd D. Porter, Rousseau's Legacy.

uue mõiste sünni, mis tähistab ajalooliselt väljakujunenud sotsiaalse nähtuse.

Sõnade ajalugu on teinekord õpetlik. Tänu leksikograafide ja ajaloolaste tööle võime täpselt määratleda nimisõna „intellektuaal“ tekke ruumi – Prantsusmaal – ja aja – Dreyfusi afäär.⁷ Võrdlemisi kiiresti levis neologism üle terve Euroopa, omandades seal üldjuhul halvustava tähenduse.⁸

Zola tekstis me mõistet „intellektuaal“ ei kohta. Kuid juba järgmisel päeval, ning seda läbi kahekümne järgmise numbri, ilmus ajalehes *L'Aurore* kohtu tegevuse vastu protesteerivaid sõnavõtte, mis kogusid sadu toetusallkirju, enamuses haritlastelt. Kogu selle seltskonna ühendas termini „intellektuaalid“ alla G. Clemenceau oma artiklis „Intellektuaalide manifest“ (*L'Aurore*, 23. jaan. 1898). On ilmikas, et tema kasutas mõistet „intellektuaal“ veel kursiivis, see annab tunnistust termini uudsusest. Tuli veel oodata nädal, kuni neologism võeti üle noore, kuid juba kuulsa kirjaniku Marcel Barrèsi poolt. Sooviga kaitsta Dreyfusi-vastaste seisukohti avaldas ta 1. veebruaril suuretiraažilises ajalehes *Le Journal* sarkastilise artikli „Intellektuaalide vastuhakk!“. Ta kirjutas: „Võib-olla olete lugenud neid kahte nimekirja, mida avaldab iga päev ajaleht *L'Aurore*. Mõnisada inimest kinnitab seal valitud sõnadega oma toetust erukapten Dreyfusile. Kas te ei leia, et Clemenceau leidis suurepärase sõna? Tegemist olevat „intellektuaalide protestiga“...! (...) Kokkuvõttes, kui juudid ja protestandid kõrvale jätta, koosneb see niinimetatud intellektuaalide nimekiri enamuses tobudest ning välismaalastest – neile lisanduvad lõpuks mõned üksikud korralikud prantslased.“

Pärast Barrèsi artikli ilmumist levis uus mõiste kulu- tulena, järgnevatel päevadel räägiti „intellektuaalidest“ kõikjal. Eelkõige muidugi parempoolsetes haritlasringkondades, kes olid leidnud sobiva sõimusõna, millega oma oponente tembeldada.

Mõiste „intellektuaal“ rippus õhus juba varem. Mõneti teises tähenduses oli ta 19. sajandi keskel sisenenud filosoofide keelde. Näiteks kasutas terminit „intel-

lektuaal“ Ernest Renan oma „Noorusaja vihikutes“ (*Cahiers de jeunesse*, 1845-46), mis trükkis ilmusid küll alles 1906. aastal.

Tänapäevases tähenduses hakkas see neologism kodunema alles 1890ndatel. Juulis 1892 figureeris ta ajakirjas *Revue Blanche* noore kirjaniku ja anarhisti Leon Blumi sule all. Samuti kohtame kümnendi algul „intellektuaale“ Maurice Barrèsi ilukirjanduslikus loomingus. Kasutajaid oli teisigi, kuid, nagu öeldud, üldist aktsepteerimist leidis mõiste Dreyfusi afääri kontekstis.

Kes moodustasid aga „intellektuaalide“ esimese seltskonna? Kelle allkirju leiame Dreyfusi toetusnimekirjadest?

Christophe Charle'i arvutuste järgi kirjutas esimestele Dreyfusi toetustekstidele alla 1482 inimest. Seda oli võrdlemisi vähe. „Antidreyfusaaride“ petitsioonid⁹ leidsid märkimisväärselt rohkem toetajaid (254000). Oluline oli aga signatuuride kvaliteet. Näiteks G. Clemenceau algatatud „Intellektuaalide manifesti“ 1200 allakirjutanu seas olid 26% kirjanikud, kunstnikud, ajakirjanikud (teiste seas A. France, M. Proust, A. Gide jpt), 22% õppejõud (teiste seas G. Monod, Ch. Seignobos, G. Lanson jpt) ning 18% üliõpilased. „Dreyfusaaride“ kõnekas uuendus senise petitsioonide ajaloo taustal oli ameti- või aunimetuste lisamine allkirja juurde. Selle käiguga anti signatuurile uut kaalu, mis selgelt vihjab „intellektuaalide“ väljakujunenud eneseteadvusele – mitte igaüks ei saa kuuluda nende ridadesse.¹⁰

Nagu nägime, kujunes „intellektuaalidest“ sõimusõna rahvuslikult meelestatud parempoolsete haritlaste suus. Mõõdus paar aastakümnet, kuni nemadki leidsid endale ühisnimetaja: „intelligentsuse partei“ (*le parti de l'intelligence*). Sellise signatuuriga manifest ilmus 1919. aasta 19. juuli *Le Figaro*'s.¹¹ Uue mõistega sooviti näidata, et „intelligentsus“ ei iseloomusta mitte pahempoolseid revisioniste, vaid hoopis parempoolseid haritlasi.

Selle sammuga oli lõpule viidud haritlaskonna terav lõhenemine kahte leeri, mis algas Dreyfusi afääri ajal ning mille juured ulatusid Prantsuse revolutsiooni aegadesse. Ühel pool rahvuslikke väärtusi (sõjavägi, ühiskondlik kord jne) kaitsvad parempoolsed konservatiivid ning teisel pool universaalset tõde ja õigust nõudvad pahempoolsed liberaalid.

Nende leeride käsitlused intellektuaali rollist ja funktsioonist ühiskonnas erinesid märkimisväärselt.

Emergence and Eclipse of the Writer in France. Oxford University Press, 1995.

⁷ G. Idt, *L'intellectuel avant l'affaire Dreyfus*. Cahiers de lexicologie, 1969, kd 14-15, lk 35-46. W. M. Johnston, *The Origins of the Term 'intellectuals' in French Novels and Essays of the 1890s*. Journal of European Studies 1974, nr 4, lk 43-56. P. Ory, J.-F. Sirinelli, *Les intellectuels en France. De l'affaire Dreyfus à nos jours*. Paris, 1992, lk 5-8. R. Débray, *Le Scribe. Genèse du politique*. Paris, 1980, lk 255-261.

⁸ D. Berling, *Die Intellektuellen. Geschichte eines Schimpfwortes*. Stuttgart, 1978. Tsit rmt-st: Ch. Charle, *Naissance des „intellectuels“ (1880-1900)*. Paris, 1990, lk 227.

⁹ kollektiivne palvekiri v. kirjalik avaldus.

¹⁰ Ch. Charle, *Naissance des „intellectuels“*, lk 142, 166.

¹¹ P. Ory, J.-F. Sirinelli, *Les intellectuels en France*, lk 7.

Ühine oli ainult mõjutamisarsenal – manifestid, petitsioonid, pamfletid jne.

„Dreyfusaaridest“ intellektuaalide taotluseks oli üldiselt aktsepteeritud hinnangute kahtluse alla seadmine universaalsete ja ülimuslike väärtuste nimel. Oma ühiskondliku funktsioonina nägid nad nimelt säärase autonoomsete väärtuste kaitsmist ning kehasutamist. Intellektuaal pidi alati jääma sõltumatuks, ta pidi säilitama distantsi enamuse ning autoriteetidega. Oli selge, et säärane hoiak sisaldas juba eos konflikti ühiskonna valitsevate kihtidega.

Just viimane moment aitab kõige paremini mõista „antidreyfusaaridest“ intellektuaalide („intelligentsuse“ esindajad) erinevust oma vaimsetest vastastest.

Intellektuaali roll ei tähendanud nendele sõltumatus rõhutamist, vastupidi – sellega pidi kaasnema ühtekuuluvustunne valitseva eliidiga. Tõeline „intelligentsus“ tähendas rahvusliku ja sotsiaalse ühtsuse ülemaks tunnustamist universaalsusele pretendeerivatest väärtustest, mis ainult lõhkusid esimesi.

Dreyfusi afääri raames selginenud põhimõtteline erimeelsus intellektuaalide kahe leeri vahel on püsinud kogu 20. sajandi vältel. Vaheldumisi domineerides (pahempoolsete silmatorkava eduga) on kunagisi vaidlusi läbi mänginud iga uus generatsioon.

Intellektuaalide esiletõusu eeldused

Ühiskondlikult ärksate prantsuse haritlaste eneseteadvuse hüppelise kasvu ning uue ühisnimetaja „intellektuaalid“ kiire leviku ning kinnistumise taga on 19. sajandi teisel poolel aset leidnud olulised muutused prantsuse intellektuaalsel väljal.¹²

Esiteks laienes sajandi viimastel kümnenditel oluliselt intellektuaalse välja ulatus. Peaaegu kahekordistus kirjanike, õppejõudude, teadlaste, publitsistide arv. Hulgaliselt tekkis juurde uusi ajakirjandusväljaandeid ja kirjastusi. Arvukalt lisandus üliõpilasi. Tollase statistika põhjal võib seda arengut illustreerida mõningate ligikaudsete arvandmetega.¹³

1876. aasta rahvaküsitluse järgi oli „intellektuaalsete ametite“ (*hommes de lettres*, publitsistid, teadlased) kandjaid Prantsusmaal 4173. 1896. aastaks oli nende arv kasvanud enam kui kahe tuhande võrra, see oli nüüd 6354. Kümnekond aastat hiljem näitab statistika kasvu ligi kolmandiku võrra (9148).

¹² „Intellektuaalse välja“ (*le champ intellectuel*) mõiste pärineb Pierre Bourdieu sotsioloogiast ning märgib seda suhteliselt autonoomset sotsiaalset ja ideoloogilist ruumi, mille raames intellektuaalid tegutsevad. Vt nt P. Bourdieu, *Homo academicus*. Paris, 1984; Id, *Choses dites*. Paris, 1987, lk 167-177.

¹³ Need pärinevad Ch. Charle'i raamatust: *Les intellectuels en Europe au XIX siècle. Essai d'histoire comparée*. Paris, 1996.

Ülikooli õppejõude loeti 1864. aastal kokku umbes üheksasada. 1894. aastaks oli neile lisandunud pool tuhat kolleegi. 1909. aasta seisuga saadi nende koguarvuks 2200 inimest.

Kõige kiiremat kasvutempot näitab üliõpilaste arv (üliõpilased löid ka Dreyfusi afääris aktiivselt kaasa): 1860. aastal oli neid kõigest 8000, 1890. aastal juba 20 000 ning 1910. aastaks oli nende hulk paisunud 41 000-ni.

Selle suure arvulise kasvu taga seisab terve rida põhjuseid: urbaniseerumine, alg- ja kõrghariduse taseme paranemine, ajalehtede „buum“, kirjastamistegevuse aktiviseerumine jne.

Intellektuaalide esilekerkimise teiseks oluliseks eelduseks oli prantsuse intellektuaalse välja sisemise struktuuri areng. Eelkõige tuleb selle all silmas pidada haritlaskonna geograafilist kontsentratsiooni. 19. sajandi lõpul elas enam kui pool prantsuse intellektuaalsete ametite pidajatest Pariisis või Seine'i jõe piirkonnas. Kuigi ülikooli õppejõudude puhul pealinna-keskus ei kehtinud (seda ei võimaldanud institutsionaalne liigendus), paiknesid prestiižikamad õppeasutused siiski Pariisis (*Sorbonne*, *Collège de France*, *EPHE*, *Ecole des Chartes* jpt).

Selline tihe koondumine pealinna, mida võib lugeda üheks prantsuse eripäraks, aitab seletada haritlaste suurt sõnaõigust Prantsusmaal ning ühise eneseteadvuse kiiret kasvu.

Ühtlasi tuleb tähtsaks pidada muutusi sotsiaalse eliidi struktuuris 19. sajandi lõpul. Paralleelselt Kolmanda Vabariigi (1870-1940) arenguga kadus neil kümnenditel senine selgelt piiritletud ja sisemise hierarhiaga vana korra eliit (*noblesse*). Uus Vabariik soovis olla juhitud uue avatud eliidi poolt. Sinna pidid põhimõtteliselt kuuluma kõikide ühiskonnaklasside esindajad – ainsaks valikukriteeriumiks jäi andekus ja läbilöögivõime. Ometi jäi tegelikus elus eliidi avatus piiratuks, jätkuvalt eelistati inimesi päritolu, mitte andekuse alusel. Senise poliitika jätkumine andiski sõltumatutele haritlastele võimaluse käsitleda ennast ise uue vaimse eliidina, kes on opositsioonis vana eliidiga ning kelle missiooniks on suunata Vabariigi arengut õigesse suunda ka siis, kui ametlik poliitika seda ei peaks soovima. Viimast samastas sõltumatu eliit demagoogia ning keskpärasusega. Nende arvates oli poliitiliste vaidluste aeg möödunud, rahvale tuli nüüd kõnelda otse, läbi uute kommunikatsioonikanalite (ajalehed).¹⁴

¹⁴ Ch. Charle, *Les élites de la République (1880-1900)*. Paris, 1987.

Viimane muutus, mida võib välja tuua „intellektuaalide“ tekke eeldusena, seisnes uute ideoloogiliste mudelite tärkamises sajandi viimastel kümnenditel. Uue ühisnimetaja kiire levik vanade erinimetuste (*hommes des lettres*, teadlased, kirjanikud, *universitaires* jne) asemel on tunnistuseks varasemate kultuuriliste mudelite kriisist.

Juba Prantsuse revolutsioon oli põhjustanud traditsioonilise kirjanikumudeli kadumise ning ümbritsenud uue mudeli teatava religioosse auraga (romantism). Pärast Kolmanda Vabariigi kehtestamist ning sellega kaasnenud sekularisatsioonilainet¹⁵ kadus ka see mudel, tema asemele astus peatselt teadlase oma (C. Bernard, L. Pasteur jt). Veidi hiljem tärkanud „intellektuaali“ mudel projitseerus selgelt just viimasele: objektiivsus, sõltumatus, kriitiline meel – kõik need tunnused olid ühised nii teadlase kui intellektuaali ideaaltüübile.

Intellektuaalid sada aastat hiljem – kas kriis?

Kahekümnendat sajandit on nimetatud „intellektuaalide sajandiks“.¹⁶ Selles tõdemuses sisaldub korraga kaks tõsiasja: esiteks, lõppeva sajandi ajalugu ei saa käsitleda intellektuaalide rolli arvestamata ja teiseks, intellektuaalide hiigelajad on mööda saamas, uus sajand toob endaga kaasa uue ühiskondliku elu korralduse.

Intellektuaalide „kriisist“ rääkimine on sajandilõpu *locus communis*¹⁷. Eriti terav olukord näib valitsevat Prantsusmaal. Seal kuulutavad intellektuaalide lõppu kahetsusnoodiga hääles paljud intellektuaalid ise.¹⁸ Veidi kiretumal toonil kinnitavad seda ajaloolased ja sotsioloogid.¹⁹ Nende sulest ilmuvad üha sagedamini volüümikad ülevaated prantsuse intellektuaalide ajaloost, viidates valmivale hauamonumendile.²⁰ Õli

¹⁵ sekulariseerima – kiriku võimkonna v. mõju alt vabastama, ilmalikustama.

¹⁶ Sellise pealkirja all ilmus Michel Winockilt hiljuti mahukas prantsuse intellektuaalide ajalugu: *Le siècle des intellectuels*. Paris, 1997, 704 lk.

¹⁷ üldine koht; väljendit kasutatakse kõigile teatud käibetõdede kohta.

¹⁸ Nt J.-F. Lyotard, *Tombeau de l'intellectuel*. *Le Monde*, 8.X 1983; B.-H. Levy, *L'Eloge des intellectuels*. Paris, 1987; A. Finkielkraut, *La Défaite de la pensée*. Paris, 1987.

¹⁹ Vt nt K. A. Reader, *Intellectuals and the Left in France Since 1968*. The Macmillan Press, 1987, lk 19-29; P. Ory, J.-F. Sirinelli, *Les intellectuels en France*, lk 243-249; N. Doyle, *The End of a Political Identity: French Intellectuals and the State*. Thesis Eleven, 1997, nr 48, lk 43-68. M. Winock, *Le siècle des intellectuels*, lk 606-619.

²⁰ Lisaks mainitud M. Winocki teosele tuleb esile tõsta F. Dosse'i kahekõitelist strukturalismi ajalugu (käsitleb tegelikult intellektuaalseid debatte 20. sajandi teise poole Prantsusmaal): *Histoire du structuralisme*. Paris, 1991-1992. Seejärel R. Rieffeli doktoritööd: *La Tribu des clercs: les intellectuels sous la Ve*

lisavad tulle ajakirjanikud. Prantsuse pressi kipuvad ummistama teemad nagu „Intellektuaalid: kahtluste ajastu“ (*Le Point*, 11. juuni 1994) või „Kas meie intellektuaalidest on veel mingit kasu?“ (*Lire*, oktoober 1996).

Kõige teravam probleem on intellektuaalide võõrandumine rahvast. Igihaljas eliididilemma on praegu varasemast palju teravamalt päevakorral. Probleemi tõsidusest annavad selget tunnistust mõningate 1980. aastatel prantslaste seas läbiviidud küsitluste tulemused.²¹

1981. aastal küsis ajakiri *L'Express* oma lugejatele: millist mõju avaldavad teie otsustele intellektuaalide seisukohad? Vastused kõnelevad iseenda eest: väga tähtis – 1%, üsna tähtis – 11%, vähetähtis – 21%, pole tähtis – 61%.

Kaheksa aastat hiljem läbiviidud järgmises küsitluses paluti vastata küsimusele: millistel inimkategooriatel on tänapäeva Prantsusmaal kõige enam võimu? 64% vastanutest seadsid esikohale poliitikud. Teisele kohale jäid napilt pankurid (59%). Järgnesid juba suurema vahega tippametnikud (25%) ja suurettevõtete juhid (17%). Intellektuaalidele omistas võimu ainult 1% vastanutest.

Igale allakäigule saab leida põhjuseid. Veel paar-kümmend aastat tagasi Prantsusmaal valitsenud „totaalne intellektuaal“²² on põrmu langenud eelkõige kahe ulatuslikuma kriisi tagajärjel.²³ Nendeks on: ideoloogiline kriis ja identiteedikriis.

Ideoloogiline kriis märgib eeskätt pahempoolsuse kompromiteeritust. Nägime eelpool, et „intellektuaali“ mõiste ühendas Dreyfusi afääri ajal eeskätt pahempoolse ilmavaatega haritlasi. Alates II maailmasõjast on „intellektuaal“ ja „vasakpoolne“ olnud sisuliselt lahutamatud mõisted, seepärast on ootuspärane, et paralleelselt pahempoolsuse allakäiguga nõrgenevad ka intellektuaalide positsioonid.

Prantsusmaa-kesksusele truuks jäädes tuleb ühtlasi rõhutada mitmete mõjukate prantsuse intellektuaalide, *maitres penseur'*ide lahkumist siitilmast 1980.

République. Paris, 1993. Ning lõpuks J. Julliard'i ja M. Winocki juhtimisel ilmunud ambitsioonikat prantsuse intellektuaalide leksikoni: *Dictionnaire des intellectuels français*. Paris, 1996.

²¹ Järgnevad andmed pärinevad J.-F. Sirinelli raamatust: *Intellectuels et passions françaises. Manifestes et pétitions au XXe siècle*. Paris, 1990.

²² Mõiste kuulub P. Bourdieu sõnavarasse, „totaalse intellektuaali“ kehastuseks loeb ta J.-P. Sartre'it. Vt P. Bourdieu, *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris, 1992, lk 294-297.

²³ Järgin siinkohal eeskätt J.-F. Sirinelli (*La fin des intellectuels français? Revue européenne des sciences sociales*, 1990, kd 28, nr 87, lk 153-161) argumente.

aastatel (Sartre, Lacan, Barthes, Foucault jt). Üleöö orbudeks jäänuna olid noorema põlvkonna intellektuaalid korruga ilma pea kõigist ideoloogilistest tugipunktidest.²⁴

Identiteedikriis on seotud eelkõige väljendusvahendite kriisiga. Juba 1970ndate lõpul oli Régis Debray hoiatanud prantsuse intellektuaale meedia ohu eest.²⁵ Ta kuulutas ette „mediokraatia“ ajajärgu saabumist, kus intellektuaalide kõik traditsioonilised väljendusvahendid minetavad mõtte. Kuulda võetakse ainult seda, keda nähakse televiisoriekraanil, manifestidest ja petitsioonidest, raamatutest rääkimata, ei hooli enam keegi.

Debray ennustuses on olnud omajagu tõtt. 1980. aastad olid tunnistajaks uut tüüpi „meediaintellectuaali“ esiletõusule. Klassikalise intellektuaali tunnuseks oli olnud varasema erialase tuntuks („sümboolse kapitali“, ütles Pierre Bourdieu) rakendamine ühiskondlikus tegevuses.

Meediaintellectuaale iseloomustab aga asjade vastupidine käik – meedias kogutud tuntuks järgneb akadeemiline konsekratsioon^{26 27}.

Prantsusmaa kontekstis on sellise tagurpidi-protsessi parim näide „uute filosoofide“ fenomen. 1970. aastatel komeedina taevasse tõusnud filosoofide rühmituse menu võib lugeda ühe kirjastuse (Grasset), ühe isiku (Bernard-Henry Levy) ning soodsalt häälestatud meediakanalite sihipärase koostöö tulemuseks.

Intellektuaalide identiteedikriisiga seostub lisaks „mediokraatia“ esiletõusule ka massikultuuri võidukäik. Võimust võtab üleüldine konsensus²⁸, mis välis- tab eos igasugused intellektuaalsed debatid. Ähmas- tub progressiteooria, mis käsitles rahvast ratsionaalse muutuse kandjana.

Kõik see on viinud situatsioonini, mida tabavalt resümeerib Tony Judt: „Intellektuaalid võivad kõne- leda ja kirjutada ja teha tähtsaid eetilisi avaldusi, kuid neil enestel puudub teooria selle kohta, miks keegi peaks neid kuulama.“²⁹ Demokraatlikul ajajärgul ei saa ühiskondlik-poliitilis-eetilised küsimused olla kellegi monopol, vaid kõigi kodanike ühine asi.

Vikerkaar 3/1998

²⁴ Hästi vahendab tollast leinameeleolu ning tühjusetunnet Julia Kristeva oma autobiograafilises romaanis: *Les Samourais*. Paris, 1990.

²⁵ R. Debray, *Le pouvoir intellectuel en France*. Paris, 1979.

²⁶ pühitsemine, pühastamine

²⁷ L. Pinto, *Mass Media Mandarins*. Rmt: N. Kauppi, P. Sulkonen (toim), *Vanguards of Modernity. Society, Intellectuals and the University*. Yväskylä, 1992, lk 98-106.

²⁸ üksmeel

²⁹ T. Judt, *Milline ajastu lõppes Euroopas 1989. aastal?* Vikerkaar, 1995, nr 5-6, lk 104.

Küsimusi artiklis orienteerumiseks

1. Kus ja millal ilmus Zola avalik kiri Prantsusmaa presidendile Félix Faure'ile? Kuidas sai kiri pealkirja „J'accuse...!“?
2. Mis ajendas Émile Zolad presidendile kirjutama?
3. Milline oli Zola positsioon kaasaegses ühiskonnas?
4. Miks sai Dreyfusi afäärist Zola afäär? Milline oli tema kohtuprotsessi tulemus?
5. Milline oli Zola Dreyfusi protsessi sekkumise tagajärg Prantsusmaa ühiskonnas ja mujal?

„Intellektuaalide“ sünd

6. Keda võib pidada intellektuaalideks enne selle mõiste sündi?
7. Kuidas sündis termin „intellektuaalid“? Millist hinnangut see nimetus sisaldas?
8. Kes kuulusid „intellektuaalide“ hulka ja moodustasid Dreyfusi toetajaskonna?
9. Miks on tähenduslik ameti- või aunimetuse lisamine allkirjale?
10. Mis tähistas lõplikult haritlaskonna lõhenemist kahte leeri? Millised need leerid olid?
11. Milline oli dreyfusaaride käsitus intellektuaali rollist ja funktsioonist?
12. Milline oli antidreyfusaaride käsitus intellektuaali rollist ja funktsioonist?

Intellektuaalide esiletõusu eeldused

13. Kuidas ja miks laienes 19. sajandi lõpus prantsuse intellektuaalse välja ulatus?
14. Milline mõju on haritlaste geograafilisel koondumisel prantsuse intellektuaalide positsioonile ja eneseteadvusele?
15. Kuidas muutus 19. sajandi lõpul prantsuse sotsiaalse eliidi struktuur? Millise rolli omandas sõltumatu haritlaskond?
16. Milline on „intellektuaali“ ideoloogiline mudel?

Intellektuaalid sada aastat hiljem – kas kriis?

17. Mis näitab, et intellektuaalid on rahvast võõrandunud?
18. Keda peavad prantslased ise praegu kõige mõjukamaks?
19. Miks on intellektuaale tabanud ideoloogiline kriis?
20. Mis iseloomustab „mediokraatia“ ajajärku? Kas me asume praegu selles ajajärgus? Põhjenda.
21. Mille poolest vastanduvad klassikalised ja „meediaintellectuaalid“?
22. Kuidas süvendab massikultuuri võidukäik intellektuaalide kriisi?

-
23. Avalda arvamust: kas ühiskondlik mõte ja arvamus võidab või kaotab intellektuaalide mõju kahanemisest? Miks?
  24. Keda Eesti arvamusiidreist võib pidada sõltumatuiks intellektuaalideks? Miks?